Originalni naučni rad UDK: 930.85(497.16)

https://doi.org/eap.v16i1.7

Miloš Rašić

Etnografski institut SANU
milos.rasic@ei.sanu.ac.rs

Potraga za identitetom: Antropološko tumačenje angažovanog istraživanja u Paštrovićima i upotreba koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa u identitetsko-političke svrhe*

Apstrakt: Paštrovići su pleme i etnografsko područje crnogorskog primorja koje se prostire na području od Čanja do Bečića i između Jadranskog mora i Crmnice. Na ovom području boravio sam dva puta, 2017. i 2018. godine, u okviru projekta „Etno Lab“, čiji je nosilac bilo Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ iz Petrovca na moru, uz finansijsku i druge vidove podrške opštine Budva, Ministarstva kulture Crne Gore i još nekolicine lokalnih porodica. Cilj boravaka u Petrovcu bila su angažovana terenska istraživanja, s ciljem da se istraže „tradicija“ i kulturno nasleđe Paštrovića, uz intencije mapiranja potencijalnih elemente za upis na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa Crne Gore. U radu polazim od hipoteze da je organizacija Etno Laba, usmeravanje istraživanja i, na posletku, potraga za markerima identiteta, uz želju da se oni prepoznaju i upišu na odgovarajuće liste kao važni od strane nacionalne države, upravo vid refleksije društveno-političkih i identitetskih previranja koja se prvenstveno dešavaju na političkom nivou nacionalne države Crne Gore, a kasnije se spuštaju i u društvenu realnost, gde zadobijaju raznolike oblike. S tim u vezi, rad je podeljen u četiri celine: kraći pregled društveno-političkih promena u Crnoj Gori; razmatranje korišćenih metodoloških postupaka i njihovih nedostatnosti tokom naših istraživanja; antropološko tumačenje koncepta i potrage za elementima NKN u odnosu na identitetsko-političke upotrebe datih fenomena.

Ključne reči: Paštrovići, nematerijalno kulturno nasleđe, politike identiteta, angažovana istraživanja, Crna Gora

Uvod

Paštrovići su pleme i etnografsko područje crnogorske obale na prostoru od Čanja do Bečića, ili kako su često sagovornici na terenu govorili „od Kufina do Babina Vira“, i između Jadranskog mora i Crmnice (Samardžić 2018;

* Rad je nastao kao rezultat rada u Etnografskom institutu SANU koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, a na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2021. godini broj: 451-03-9/2021-14/200173 od 05.02.2021.

Vukmanović 1960). Paštrovska oblast deli se na primorsku i planinsku celinu. U administrativnom smislu, budući da je oblast Paštrovića prostrana, još od XV veka oblast je bila podeljena na dve opštine sa dva sedišta – u Kastellastvi (današnji Petrovac) i Svetom Stefanu, pri čemu i narodna podela na takozvane bande (istočnu i zapadnu) takođe prati ovu administrativnu (Vukmanović 1960, 4–6).[1] Sam naziv područja i plemena još uvek nije objašnjen, a postoji nekoliko ideja o poreklu termina Paštrovići: Erdeljanović naziv tumači kao nasleđe „starih plemena ilirsko-romanskih starosedelaca Vlaha ili Arbanasa“ (Erdeljanović 1921); drugi autori smatraju da je tu reč o porodičnom imenu Paštrović, koje se kasnije prenelo na celu grupu/prostor (v. Sindik 1951); dok Babić kao mogućnost navodi da je u pitanju izvedenica iz reči „pastir“ (stočar) (Babić 2017) itd.[2]

Na ovom području boravio sam u dva navrata tokom 2017. i 2018. godine u okviru projekta „Etno Lab“, čiji je nosilac Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ iz Petrovca na moru, uz finansijsku pomoć opštine Budva i Ministarstva kulture Crne Gore. Cilj odlaska u Petrovac bila su terenska istraživanja i beleženje kulturnog nasleđa Paštrovića – s posebnim osvrtom na tradicionalne plesove i muziku, uz intenciju mapiranja potencijalnih elemenata za upis na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa (u daljem radu: NKN) Crne Gore. Oba boravka na ovom području realizovana su tokom decembra meseca, najviše iz praktičnih razloga – tada nije turistička sezona i lokalno stanovništvo ima više slobodnog vremena.

Kada smo otpočeli naša istraživanja u Paštrovićima, Društvo za kulturni razvoj „Bauo“, nosilac projekata, bilo je novoformirana nevladina organizacija koja je registrovana 2016. godine. Njihova zvanična misija i cilj su da istaknu i učine Petrovac, Budvu, ali i Crnu Goru kvalitetnijim mestom za život, težeći da pospeše kulturni i opšti razvoj realizacijom kulturnih, naučnih, obrazovnih, aktivističkih i zabavnih programa.[3] Istraživački program koji su osmislili, a u okviru kojeg smo sprovodili terenska istraživanja među Paštrovićima, nosio je naziv „Etno Lab“. Organizatori projekta bili su inspirisani takozvanim etno kampovima, koji se već godinama unazad organizuju prvenstveno u Kikindi, a potom i u Kolašinu. Naime, počevši od 2001. godine, u organizaciji Akademskog društva za negovanje muzike „Gusle“, organizuje se Etno-kamp, manifestacija koja

[1] Posmatrano iz istorijske perspektive, o Paštrovićima nema obimnijih podataka pre priznavanja mletačke vlasti, tek negde od 1423. godine, kako navodi Ivan Božić, pojavljuju se i informacije o pojedinim ustanovama ovog podneblja (Božić 1979, 108). Kako mi obim rada, kao ni osnovna tema – fokus na konceptu nematerijalnog kulturnog nasleđa i njegovoj upotrebi u savremenom kontekstu, ne dopuštaju da se detaljnije bavim daljom istorijom ove zajednice, na ovom mestu zainteresovanima za tu temu predlažem čitanje sledeće literature: Božić 1979; Mikavica, Vasin i Ninković 2017.

[2] Više o istorijskim prilikama Paštrovića videti npr: Vukmanović 1960; Samardžić 2018.

[3] Više o udruženju videti na: https://drustvobauo.wordpress.com/o-drustvu-bauo/ (poslednji put pristupljeno: 10.01.2021).

podrazumeva okupljanje studenata etnomuzikologije sa fakulteta iz Beograda, Novog Sada i Banja Luke, ali i drugih amaterskih entuzijasta, radi obavljanja terenskih istraživanja sa fokusom na tradicionalnim plesovima i muzici na prostoru Banata (srpskog, rumunskog i mađarskog dela podjednako). Kampovi su osmišljeni tako što svake godine takozvani mentor kampa – najčešće profesor s nekog od fakulteta, organizuje celokupne aktivnosti – terenska istraživanja, formiranje ekipa, arhivski rad na sistematizaciji prikupljene građe itd. Deceniju i po kasnije, 2015. godine, inspirisani Etno-kampom iz Kikinde, članovi Javne ustanove Centra za kulturu Kolašin organizuju gotovo istovetan projekat u Kolašinu i od tada redovno održavaju pomenute aktivnosti. Inspirisani projektima iz Kikinde i Kolašina, članovi uprave udruženja „Bauo“ 2017. godine organizuju prvi „Etno Lab“ u Petrovcu, s tim da se veća razlika uviđa u tome što su na Etno Labu učestvovali isključivo profesionalni naučno-istraživački radnici – univerzitetski profesori, institutski saradnici, ali i studenti etnomuzikologije i etnokoreologije, bez amatera-entuzijasta.[4]

Pre prvog dolaska na teren imali smo organizovani skup u Beogradu, kada nam je mentorka projekta predstavila rezultate dosadašnjih istraživanja na datom prostoru, uz napomene o tome na šta je važno da obratimo pažnju tokom istraživanja i „za čim da tragamo“ kao potencijalnim elementima NKN-a. Uprkos tome što smo i mogli da naslutimo da će naše istraživanje biti u okvirima tradicionalnih istraživačkih pretenzija (v. Kovačević 2001; Kovačević 2015), delovalo je da su mnoge tradicijske prakse i dalje izuzetno aktuelne na prostoru Paštrovića. Isti utisak stekao sam i čitajući literaturu o Paštrovićima i njihovom tradicionalnom nasleđu (v. Medin 2016; Vukčević 2017; Marjanović 2017; Medigović Stefanović 2017; Luketić 2017; Medin 2017; Sedlarević 2017; Medin 2018; Marjanović 2018).[5] Ipak, ispostavilo se da je većina pomenutih autora u svojim radovima predstavljala idealne modele određenih ritualnih praksi, tradicionalnih plesova ili muzike, a ne žive i aktuelne prakse. Zbog toga, tokom terenskih istraživanja ili nismo uspeli da prikupimo dodatne informacije o datim fenomenima ili se čak isti sagovornici nisu sećali onoga o čemu su autori pisali u svojim radovima na osnovu njihovih ranijih kazivanja.[6]

Kada je reč o konceptu nematerijalnog kulturnog nasleđa, koji je predstavljao sastavni deo naših istraživanja, pod njim podrazumevamo samo ono što je „*proglašeno* ’nematerijalnim kulturnim nasleđem’ i nalazi se na odgovarajućim nacionalnim i/ili metainternacionalnim listama/registrima – dakle ono što je

[4] Više o Etno-kampovima u Kikindi i Kolašinu, kao i o Etno Labu videti u: Panić Kašanski 2019.

[5] Tu literaturu pisali su naučnici, ali su veliki deo toga pisali i sami Paštrovići – ta praksa je kod njih izuzetno zastupljena.

[6] Slična iskustva u početku svojih istraživanja na Pešteri, imala je i Ljiljana Gavrilović: u. Gavrilović 2013.

odabrano i *javno označeno* kao nematerijalno kulturno nasleđe vredno/dostojno čuvanja i održavanja“ (Gavrilović i Radojičić 2019, 96; Gavrilović i Đorđević 2016, 990).[7] Dokument kojim su regulisana sva prava i dužnosti zemalja koje su ratifikovale sporazum o zaštiti i očuvanju kulturnog nasleđa – *Konvencija o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa*, doneta je 2003. godine u Parizu, tokom zasedanja Generalne konferencije UNESCO-a. Konvencija je u Crnoj Gori ratifikovana 2009. godine[8], nakon čega su usledila planska istraživanja i evidentiranja nematerijalne baštine, pod projektom *Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2012. godinu*, u suorganizaciji Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturnih dobara i Javne ustanove Narodni muzej Crne Gore (Martić 2019, 58). U Registru kulturnih dobara Crne Gore do 2019. godine upisano je 19 elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, pri čemu nijedan od njih ne potiče s prostora Paštrovića.[9]

Kroz ovaj rad, cilj mi je da protumačim naša istraživanja i metodologiju rada u kontekstu društveno-političkih promena i nacionalnih previranja u Crnoj Gori, ali i u kontekstu proizvodnje lokalnosti kroz upis elemenata na listu NKN-a. S tim u vezi, prvi deo rada posvećen je kraćem pregledu političke situacije u Crnoj Gori koja je uticala i na različite oblike poimanja nacionalnog identiteta, a što je nadalje pokretalo različite aktivnosti u društvenoj realnosti. Drugi deo rada odnosi se na prikaz metodoloških postupaka koje smo koristili tokom istraživanja 2017. i 2018. godine, pri čemu ukazujem na nedostatnost takve metodologije objašnjavajući je tematskom uslovljenošću – kako je istraživanje bilo angažovano i usmereno od strane organizatora, s ciljem da se fokusiramo na „stare tradicije“, potencijalne elemente NKN-a itd, metodologija se sama nametnula kao jedini mogući izbor u datom trenutku. Na kraju, koncept i potrage za elementima NKN-a u istraživanju tumačiću takođe u odnosu na identitetsko-političke upotrebe datih fenomena. U radu polazim od hipoteze da je organizacija Etno

[7] Prema *Konvenciji*, nematerijalno kulturno nasleđe označava prakse, predstave, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su sa njima povezani – koje zajednice, grupe i pojedinci prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa (UNESCO 2003 čl. 2.1.). Da bi se svi ti elementi našli na nacionalnim/svetskim listama, neophodno je da se ispoštuje određena birokratska procedura (v. Milenković 2016, 78–81).

[8] „Službeni list Crne Gore“, br. 49/10, 40/11, 44/17 i 18/19.

[9] Zaštićeni NKN elementi su: Kult Svetog Vladimira; vještina izrade čunova; predanje o Pavi i Ahmetu; crnogorsko oro; vještina izrade i ukrašavanja crnogorske svečane nošnje; izrada lisnatog sira; tradicionalne igre kolašinskog kraja; Bokeljska mornarica; Bokeljska noć; veština izrade dobrotske čipke; fašinada; vještina izrade dobrotske/peraške torte; legenda o tri sestre; legenda o postanku Kotora; legenda o nesrećnoj ljubavi Peraštanke Katice Kalfić i francuskog vojnika; izrada bihorskog ćilima; ribarenje kalimerama (v. Martić 2019, 63).

Laba, usmeravanje istraživanja i, na posletku, potraga za markerima identiteta uz želju da se oni prepoznaju i upišu kao važni od strane nacionalne države upravo vid refleksije društveno-političkih i identitetskih previranja koja se prvenstveno dešavaju na političkom nivou nacionalne države, a kasnije se spuštaju i u društvenu realnost, gde zadobijaju raznolike oblike.

Istorijski i društveno-politički kontekst

Crna Gora ima dugu i turbulentnu istoriju kada je reč o njenom statusu nezavisne države. Još je Berlinski kongres 1878. godine prepoznao Crnu Goru kao 27. nezavisnu državu u svetu. Ubrzo zatim, 1918. godine, ona postaje deo Kraljevine SHS, a kasnije Kraljevine Jugoslavije sve do 1941. godine. Nakon II svetskog rata, Kraljevina postaje Socijalistička federativna Republika Jugoslavija, gde i Crna Gora zadržava mesto u okvirima ove nove političke tvorevine, od 1946. pa sve do 1992. godine.[10] Nakon raspada federacije, Crna Gora i Srbija ostaju u savezu, formirajući Saveznu Republiku Jugoslaviju, koju podržava i većina građana Crne Gore. Vremenom, politički gledano, Crna Gora se sve više udaljavala od ideje pomenutog saveza, te je referendumom iz 2006. izglasana njena nezavisnost. Nezavisna Crna Gora postaje deo Ujedinjenih nacija, Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, Saveta Evrope, NATO pakta i niza drugih međunarodnih organizacija. Nakon dobijanja nezavisnosti, a već od 2007. godine, Crna Gora se sve više okreće pitanju evropskih integracija, potpisujući Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima, da bi zahtev za članstvo u EU konačno podnela 2008. godine. Evropska unija decembra 2010. godine dodeljuje Crnoj Gori status kandidata i započinju pregovore 2012. godine.

Kroz sve ove istorijske trenutke, dolazi do snažnih preispitivanja nacionalno-etničkih identifikacija u Crnoj Gori.[11] Samo u periodu od ranih devedesetih pa do sredine 2006. godine, u ovoj zemlji održana su dva referenduma i tri popisa stanovništva, čiji rezultati jasno ukazuju na potpuno drugačije ideje o tome šta znači biti Crnogorac – konstrukcija identiteta vrlo često je bila povezana s političkim pitanjem, koje je koristila i vladajuća elita u nameri da pridobije većinu zarad sticanja vlasti (Popović and Bjelica 2014, 32; Džankić 2014).[12]

[10] Više o istoriji Crne Gore do raspada Jugoslavije videti u: Rastoder 2003.

[11] O turbulentnim promenama u poimanju nacionalnog identiteta Crnogorca videti dodatno u: Pavlović 2003.

[12] O iščitavanju identitetskih konstrukcija kroz popise stanovništva u Crnoj Gori, videti u: Džankić 2014, 348–349.

Pitanje ponovnog osamostaljenja Crne Gore i njenog odnosa sa Srbijom i Evropskom unijom bilo je prisutno u crnogorskom društvu još od početka 90-ih godina XX veka, sve vreme se „intenzivno razgovaralo i tumačilo značenje pojmova crnogorski i srpski", uz šta su svakako išle i diskusije o oblicima državnosti, što je proizvodilo i niz drugih spornih pitanja (Brković 2014, 163). Raspadom monolitnog političkog sistema u Crnoj Gori, 1997. godine, pomenuta pitanja znatno se usložnjavaju i postaju glavni fokus – tadašnji premijer, Milo Đukanović, prekinuo je podršku koju je Demokratska partija socijalista (DPS) davala Slobodanu Miloševiću, usled čega je njegov saradnik Momir Bulatović 1998. godine osnovao Socijalističku narodnu partiju, koja postaje glavna opozicija DPS-u (Džankić 2014, 353; Popović and Bjelica 2014, 32). Jačanjem ideje o ponovnoj nezavisnosti Crne Gore razvija se i dodatni sukob između DPS-a i SNP-a – politička borba za dominaciju stava o pro-nezavisnosti ili pro-ujedinjenju, a ceo politički diskurs spustio se i među narod koji se takođe delio prema tim idejama (Džankić 2014, 353). Važno je istaći da je ova divergencija bila znatno složenija, te da je u sebe uključivala mnoge društvene aktere i ne samo da je nju oblikovao pomenuti partijski sukob, već je postojala i na nivou „intimne međuljudske rasprave", isto koliko i na nivou sporova između zvaničnika i državnih institucija (Brković 2013, 132). U takvim okolnostima, razvijaju se dve kategorije identiteta: 1) srpska kategorija, povezana sa srpskom pravoslavnom crkvom, uz pro-ujedinjujuću ideju i protivljenje Đukanoviću; 2) crnogorska kategorija, pro-nezavisna, okrenuta, kako je tada predstavljano, zapadnim vrednostima – demokratskije retorike i integracija u EU, bez jačeg osvrtanja na versku komponentu, budući da je uključivala i verske manjine (Džankić 2014, 353).

U literaturi se često susreće i ideja o fenomenu identiteta koji se naziva *crnogorski homo duplex*, jer se kroz istoriju srpski i crnogorski identitet najčešče nisu međusobno isključivali (Džankić 2014, 353). Baš iz tog razloga, a zarad postizanja svog političkog cilja, vladajući DPS morao je da pribegne jednoj vrsti dekonstrukcije ovog *homo duplexa* na različite načine, pre svega prikazujući crnogorski identitet kroz retorike „građanske" nacije, dovodeći ovu identitetsku kategoriju pre u vezu s državom – pojedini autori bi čak rekli sa vladajućom DPS strankom – nego s etničkim markerima (u. Džankić 2014, 353). Celokupno pitanje identiteta dekonstruisano je, da bi kasnije otpočela njegova (re)izgradnja usvajajući nove, ključne simbole nacionalnog identiteta, kao i pokušaj odvajanja od Srpske pravoslavne crkve. Okretanje ka Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi često je simbolički predstavljalo odvojenost crnogorskog identiteta i težnju ka nezavisnosti. Već 2004. godine usvojen je Zakon o crnogorskim nacionalnim simbolima koji je jasno regulisao ključne markere nacije – zastavu, himnu („Oj, svijetla majska zoro") i 2007. godine jezik čiji je pravopis usvojilo Ministarstvo obrazovanja i nauke 2009. godine.[13]

[13] Rajka Glušica je dala znatan doprinos u analizi konstrukcije crnogorskog jezika, uviđajući u tom procesu jasna nacionalistička nastojanja vladajućih elita. Kako navodi,

I nakon sticanja nezavisnosti, u Crnoj Gori se političko-identitetske prilike nisu značajnije smirile. Na opštinskim izborima 2010. godine DPS, kao najdugovečnija vladajuća stranka, izašla je sa svojom proevropskom kampanjom uz slogane o „sigurnosti u kontinuitetu“, preporučujući građanima sebe, a ne neiskusne i „anticrnogorske“ pripadnike opozicije kojima se ne može verovati u trenucima ekonomski nepogodnih vremena (Morrison 2018, 144). Ta „anticrnogorska“ politika mahom je dovođena u vezu sa Srbijom i političkom vlasti u Srbiji, uz stvaranje masovne panike o tome kako upravo oni, kao antiheroji, imaju ideju da ukinu nezavisnost Crne Gore (Morrison 2018, 144). Uprkos tome što je i 2010. DPS zadobio većinu glasova na izborima, već u januaru 2012. godine započinju antivladini protesti inspirisani različitim, nepovoljnim situacijama u zemlji – poskupljenje struje, otpor lošem rukovođenju privatizacije javnih preduzeća, korupciji, ukazivanje na nedostatak mogućnosti za zapošljavanjem itd. Iako protesti tada nisu imali snažniji uticaj na vladajuću stranku, ipak su snažno odjeknuli i dali zamah da se stvore nove političke opcije oformljene u takozvani Demokratski front (Morrison 2018, 151). Polako, slabašni odjeci postajali su sve snažniji, što je danas rezultiralo vidnim promenama – na poslednjim parlamentarnim izborima DPS je izgubio svoju većinu, te se i politička situacija Crne Gore nakon toga značajno menja.

Sve pomenute promene uticale su i na prezentacije identiteta, koje nisu nužno bile povezane s isticanjem srpske ili crnogorske komponente. Ta namera da proizvedu previše, težeći da istaknu određene vrste identiteta, zapravo je proizvela druge trajne identitete (Violante 2015, 88). Nacionalno i etničko pitanje u Crnoj Gori je značajno zamršeno, a s tim u vezi svaki segment određivanja pojedinih fenomena kao etničkih/nacionalnih može postati izvor ozbiljnijih turbulencija, stvaranja novih frakcija i daljih problema. Nezavršena tranzicija, nepostojanje konsenzusa oko izgradnje nacionalnog identiteta i njegovih markera, postojanje fenomena *homo duplexa,* dugogodišnja vladavina jednopartijskog sistema, sivo tržište i nezakonje snažno su uticali i na procese konstrukcije identiteta – kao i političko stanje u zemlji i sama konstrukcija identiteta ostala je zamršena, turbulentna i najčešće politizovana. Takvo stanje značajno utiče na sve segmente društvenog života Crne Gore, pri čemu se ogleda i u politikama beleženje fenomena za upis na liste nematerijalnog kulturnog nasleđa.

---

u procesu konstituisanja jezika javnost i budući korisnici nisu imali mogućnosti da iskažu svoje mišljenje o tome, već su dobili gotova rešenja – pravopis i gramatiku koji su predstavljali radikalni otklon od postojeće norme. U svemu tome, Glušica ističe i postojanje sile i zastrašivanja pri upotrebi crnogorskog jezika: „iza pravopisa stoji država, ko ga ne poštuje protiv države je i protiv crnogorskog jezika“ (Glušica 2010, 28). Čini se da je crnogorski jezik, u suštini, smešten između dva nacionalizma – srpskog i crnogorskog (u. Glušica 2010, 29–33).

Na kraju ovog dela, deluje prigodno podsetiti se ideje Marije Todorove, u kojoj Balkan vidi kao „...region proklet sa previše istorije po kvadratnom metru, sa viškom istorijskog pamćenja, dugotrajnom mržnjom i širenjem nestalnih i nekompatibilnih etničkih i verskih identiteta“ (Todorova 2004, 2).

Istraživačka ekspedicija u Paštrovićima i metodološke nedostatnosti

Na prvo terensko istraživanje u Paštroviće otišlo je nas petoro iz Srbije, došao je još jedan saradnik iz Crne Gore, dok je u timu bila i organizatorka projekta. Osim što smo poticali iz različitih država i gradova, nismo pripadali ni istim naučnim disciplinama dok su nam se i metodološka opredeljenja značajno razlikovala: četiri koleginice bile su etnomuzikološkinje (tri su doktorirale etnomuzikologiju ili etnokoreologiju na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu, dok je četvrta koleginica bila na doktorskim studijama na istom fakultetu); kolega iz Crne Gore je završio Visoku školu strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi (smer: vaspitač za tradicionalnu igru); organizatorka istraživanja je u tom trenutku bila studentkinja Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu, a ja sam došao u statusu istraživača-saradnika Etnografskog instituta SANU i doktoranta Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Ono što je bilo zajedničko svima nama, iako su nas znatno razdvajale disciplinarne granice i metodološka usmerenja, jeste da smo se svi interesovali ili već istraživali i pisali o tradicionalnoj muzici ili tradicionalnom plesu.[14] Shodno tome smo i postali deo ove istraživačke ekspedicije.

Premda etnografsko istraživanje zahteva niz formalnih i neformalnih priprema pre samog rada (Milenković 2006, 163), ujednačene metodologije istraživanja ili jasno postavljenih istraživačkih instrumenata u slučaju našeg istraživanja nije bilo. Organizatori istraživanja obezbedili su nam upitnik za terensko istraživanje, koji se sastojao od mnoštva pitanja u vezi s različitim ritualnim, muzičkim i plesnim praksama iz domena tradicionalne kulture Paštrovića. Uz intenciju da prikupimo odgovore na što više pitanja, u pojedinim situacijama dobijali smo veoma kratke odgovore bez odgovarajućih širih kontekstualizacija:

[14] Kada je reč o razlikama u metodološkim usmerenjima, ona su mahom poticala iz disciplinarnih diskursa kojima pripadaju istraživači. Neke od osnovnih razlika ogledale su se u tome, a o čemu će više reči biti kasnije, da su istraživači iz domena etnokoreologije i etnomuzikologije i dalje vrlo često usmereni ka istraživanju sećanja i prošlosti, usled čega i biraju metodološke aparate koji odgovaraju takvim istraživanjima (više o disciplinarnim razlikama pomenutih nauka videti u: Barz and Cooley 2008; Buckland 1999).

„Istraživač: A, onda kad su ušli, seli ste svi?
JM1952M[15]: Svi smo sjeli
Istraživač: A mlada je bila?
JM1952M: U drugoj sobi
Istraživač: S kim je ona bila u sobi?
JM1952M: Ne znam... đevojke valjda.
Istraživač: A ko ju je izveo?
JM1952M: Ja ne znam koga ona ima... ja ne mogu tačno da se setim...
Istraživač A je l' bila u belom?
JM1952M: Jeste.
Istraživač: A kad su je izveli, je l' ju je možda okrenuo?
JM1952M: Triputa, kako sunce, s ljeva na desno, da je svi pogledaju dobro, da nije zamjenjena... to je neki običaj bio.
Istraživač: Predali su je đeverima?
JM1952M: Jeste
Istraživač: I onda je ona sjela?
JM1952M: Jeste".[16]

Kroz posmatranje istraživačkih dijaloga poput gore navedenog, jasno je da smo se mi bavili sećanjima. Sećanja su zavisna od psihičke dispozicije onoga koji se seća, uslovljena su političkim konstelacijama i kulturom, pri čemu sećanja nisu zatvoreni sistemi već se ona menjaju – dopunjuju i nestaju, ukrštaju, modifikuju – u društvenoj realnosti (Asman 2011, 13–16).[17] Zbog pomenute prirode sećanja, rad sa njima uvek je klizavo područje, na kojem je neophodno voditi znatno više računa i osmisliti adekvatnije metodološke postupke pri istraživanju.[18] Ipak, odlaskom na istraživanje, članovi naših istraživačkih grupa mahom su očekivali od sagovornika da se prisete svojih najranijih sećanja ili čak sećanja svojih predaka, koja su čuli kroz različite priče i predanja:

„Istraživač: Znate koje me nekad zanima... ono kad ste vi bili dečak.
JM1952M: To je već posle rata...
Istraživač: Koje se prve svadbe možete setiti, a da ste najmanji bili, da je bila u

[15] U radu ne navodim pune podatke o sagovornicima, već ih šifrujem na sledeći način: prva dva slova označavaju inicijale (JM), naredni broj odnosi se na godinu rođenja sagovornika (1952), dok poslednje slovo označava sagovornikov pol (M).

[16] Snimljeno u selu Podličak (okolina Petrovca na moru), 08. decembra 2017. godine.

[17] Na ovom mestu bih istakao da različiti istraživači prave i jasne razlike između sećanja i pamćenja. Sećanja tumače kao procesualnost koja se „odvija isključivo u pravcu iz sadašnjosti u prošlost" (Stevanović 2009, 102), ona su promenljiva i zavisna u datom trenutku od aktuelne društveno poželjne vrednosti (Kuljić 2006, 72). Pamćenje je, pak, proces koji se, za razliku od sećanja, odvija u oba pravca – iz sadašnjosti ka prošlosti i obratno (Stevanović 2009, 102), gde se pojedinac samokonstituiše oblikujući tako „odnos prema drugima, prema prošlosti i prema budućnosti" (Kuljić 2006, 219).

[18] O problematici istraživanja sećanja svedoče i drugi istraživači u okviru domaće etnologije i antropologije, v. Đorđević Crnobrnja 2020, 127–148.

Paštroviće?
JM1952M: Bila je to u komšiluk...
Istraživač: Koja je to godina bila, je l' se sećate?
JM1952M: Pa, ne znam... ja sam 1952... '67-'68. otprilike."[19]
„Istraživač: Je l' se sećate da je bila ona svadba po običajima?
EM1926Ž: Bila, pre 50 godina.
Istraživač: A pre, kad ste bili devojčica, pre rata da ste išli na svadbu?
EM1926Ž: Pa, jesam, Bato ... kad se ženio...
Istraživač: To je posle rata, a pre rata?
EM1926Ž: Pre rata ne znam ništa... ljepoga ničega se ne sećam..."[20]

Ako zadržimo tezu da najveći deo individualnog sećanja „drema" u nama i da je za njihovu reaktuelizaciju neophodan spoljašnji povod (Asman 2011, 23), u najširem smislu, mi smo kao istraživači bili taj povod. Ipak, ukoliko sećanja zaista najveći deo svog trajanja „dremaju" u pojedincu, loša je istraživačka pozicija očekivati od sagovornika da automatski „probudi" sećanje na konkretnu temu koja nas zanima u datom trenutku, a koja se dogodila pre više od 30–40 godina. Iz tog razloga važna su ponovljena i dugotrajna istraživanja, čak i ponovljeni razgovori s istim sagovornicima – što mi nismo imali. I u tom delu istraživanja vodili smo se onom ustaljenom praksom da je korisno za istraživanje obići što više najstarijih sagovornika i prikupiti što više informacija (u. Kovačević i Ristivojević 2014; Gavrilović 2013; Rakočević 2015).

Prikupljajući sećanja uvek je važno postavljati i dolaziti do odgovora na pitanje *ko se seća* ili, bliže rečeno, *čije je to sećanje* – da li je sećanje koje nam sagovornik prepričava njegovo, da li je tu reč o *sećanju na sećanje*[21] nekih drugih ljudi ili je u pitanju informacija iz nekog pisanog materijala, arhivskog ili publikovanog.

Prikupljanje plesova

Iako je istraživanje bilo osmišljeno s ciljem da se prikupe potencijalni fenomeni za upis na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa, organizatori su nas usmeravali da najveću pažnju posvetimo tradicionalnim plesovima, muzici i paštrovskoj svadbi. Kako nismo bili u prilici da prisustvujemo odgovarajućim plesnim događajima, gde bismo potencijalno snimali tradicionalne plesove – istraživanja smo vršili tokom decembra meseca, kada je crnogorsko primorje mahom u hibernaciji, bez većih organizovanih manifestacija – služili smo se tehnikama rekonstrukcije na osnovu sećanja. Rekonstrukcija plesa na osnovu sećanja izgleda tako što, to-

[19] Snimljeno u selu Podličak, 2017. godine.

[20] Snimljeno u Buljaricama, 2017. godine.

[21] Konstrukcija *sećanje na sećanja* najviše odgovara ovom tipu istraživanja. Nju je skovala Ljiljana Gavrilović za potrebe izložbe, koju je priredio Etnografski institut SANU povodom sedamdesetogodišnjice od osnivanja Instituta, 2017. godine.

kom vođenja strukturiranog intervjua, istraživač od svog sagovornika zatraži da mu demonstrira određene plesove – ponekad istraživani plesove demonstriraju uz muziku, ukoliko je i muzičar prisutan, ali vrlo često sagovornik izvede nekakav igrački obrazac bez muzičke pratnje, eventualno zviždući ili pevušeći melodiju (u. Rakočević 2015). Na osnovu takvog materijala, istraživači bi kasnije (re)konstruisali i ukrajali plesove u tzv. osnovne igračke obrasce.

Premda možemo reći da je u širem smislu naša metodologija tada bila ujednačena, ipak su postojale i izvesne razlike pri beleženju. Ukoliko sagovornici nisu mogli samostalno da se prisete i demonstriraju igračke obrasce plesova o kojima smo razgovarali, deo istraživačke ekipe pribegavao je postupku u kojem istraživač demonstrira ples – onako kako on misli da taj ples izgleda, a zadatak sagovornika je da verbalno ukaže na to da li je ples dobro izveden i šta bi, potencijalno, trebalo da se izmeni:

> „Istraživač: Je l' možete da probamo da nam pomognete kako se to igralo uz pesmu?
> JM1952M: Kako ćeš to sad?
> Istraživač: Evo, oni će (istraživači) igrati, a vi ćete reći: ne tako, nego ovako...
> JM1952M: E, pa ne mogu tačno te korake sad ja...
> Istraživač: Hoćete vi da mi pokažete kako to ide?
> JM1952M: E, kad bi' ja znao to... ne mogu ja koracima to.
> Istraživač: Vi nam pevate, a mi da probamo da igramo, pa vi da nam kažete da li vas to podseća...
> *Sagovornik peva paštrovsku pesmu „Primorkinja konja jaše", dok istraživači igraju.*
> Istraživač: Je l' tako, Jovo?
> JM1952M: Pa, tako.. nešto najsličnije. Dobro su uradili, ja ne znam bolje".[22]

U etnokoreologiji, rekonstrukcije na osnovu sećanja i dalje ostaju legitiman izvor za prikupljanje znanja, iako su istraživači najčešće svesni svih manjkavosti ovog metodološkog aparata (v. Rakočević 2015, 54). Saglasan sam s činjenicom da pomenuti metodološki postupak može omogućiti određeni korpus relevantnog znanja, ali tada je važno mnogo više voditi računa o tome kako se sprovodi samo istraživanje. Ukoliko se, pak, pribegne opciji da sagovornik služi samo kao neko ko će da verifikuje ono što istraživač već zna – upravo onaj način kojim smo se mi vodili u pojedinim intervjuima – takvo istraživanje i informacije dobijene tim putem ne samo da su već unapred usmerene, već nisu korisne za dalja promišljanja o upisu fenomena na liste nematerijalnog kulturnog nasleđa. Za potrebe upisivanja fenomena na NKN liste, beleženje plesa u odgovarajućem plesnom događaju, dakle u kontekstu i u trenutku izvedbe, svakako bi bio preporučljiviji metodološki postupak.[23]

---

[22] Snimljeno u selu Podličak (okolina Petrovca na moru), 08. decembra 2017. godine.

[23] U savremenim etnokoreološkim promišljanjima terenskog istraživanja, rekonstrukcije plesova na osnovu sećanja sve se više napuštaju, a mesto se ustupa snimanju plesa u odgovarajućim *plesnim događajima*. Istraživanje plesnih događaja metodološki

Kada je reč o paštrovskim plesovima, postoji kontinuitet u pisanju o njima, počevši od Vuka Karadžića, koji daje vrlo svedene opise jednog plesa (Karadžić 1912, 494), pa sve do savremenih istraživača (v. Medin 2017). Prateći kontinuitet u pisanju o plesovima, može se reći da, za razliku od drugih krajeva, u Paštrovićima nije zabeležen obiman plesni materijal, tu su: *crnogorsko kolo* sa svojim različitim varijantama (*oro na poljube, ljubikolo,* itd); *primorkinja* ili *paštrovsko kolo*; *sitan kamen do kamena* i neki „noviji" plesovi poput *ajd' na levo*, *kukunješ*, itd. (u. Medin 2017, Sedlarević 2017). Tokom naših istraživanja, isto tako nije zabeležen obiman plesni repertoar, uz to uglavnom smo beležili sećanja i kazivanja o plesovima, a ne demonstracije ili izvođenja sagovornika. Sagovornici se mahom jesu sećali da se uz pesmu *Primorkinja konja jaše* izvodio i određeni obrazac koraka, iako nisu bili sigurni u to kako je on izgledao, o čemu svedoči i objavljeni rad nakon istraživanja: „...tokom demonstracije plesa nema konsenzusa o jednoj varijanti, kao ni dovoljne sigurnosti kod svih izvođača... Pojedina kazivanja se drastično razlikuju i to najčešće u obrascu koraka..." (Sedlarević 2019, 178).[24] Pored *primorkinje*, sagovornici su navodili da je postojao i takozvani ples *po naški*, opisivajući ga da se izvodio uz različite paštrovske pesme, pri čemu je u sredini kola uvek bio par plesača koji su izvodili određeni obrazac koraka. Sagovornici su se prisećali još i plesova *oj, jelova goro; kukunješ* i *ajd' na levo*, koje su takođe mahom verbalno opisivali (npr. „dva koraka desno, pa dva koraka levo...").

je jasno određeno 1989. godine, kada je publikovan rad Ova Ronstroma, gde pomenuti autor, oslanjajući se na studije tada popularnog Ervina Gofmana, određuje plesni događaj na sledeći način: „Plesni događaj je interaktivna celina koja se može shvatiti kao nešto nesvakidašnje, što se izdvaja iz svakodnevnog života. Ograničen je u vremenu i prostoru, počinje dolaskom druge osobe i završava se kada ostane samo jedna osoba. To je vrsta susreta na koju su ljudi došli zbog posebnih razloga, sa određenim očekivanjima, dok je sam događaj strukturiran u skladu s njegovim vizuelnim, kognitivnim i kinetičkim fokusom, plesom i muziciranjem" (Ronstrom 1989, 23). Za istraživanje plesa ovaj zaokret ka konkretnom plesnom događaju veoma je važan, jer istraživač samo neposrednim posmatranjem može podjednako obratiti pažnju na plesni sadržaj, ali i na izvedbeni kontekst (Ronstrom 1989, 27). Istraživati ples znači saznati i sve ono što ga okružuje, jer ples ne postoji izolovano, ne izvodi se sam za sebe i baš zato, kako Ronstrom zaključuje, „moramo da proučimo ples, muziciranje, pričanje, šale, jelo, piće itd. kao deo jednog te istog fenomena", jer svi ti detalji upravo čine plesni događaj takvim kakav jeste (Ronstrom 1989, 28).

[24] Mnogi sagovornici koji su i znali da pokažu nekakav obrazac koraka plesa *primorkinja*, navodili su da su to učili u okviru folklornih sekcija ili u okviru škole: „... ovo naše *paštrovsko kolo – primorkinja konja jaše* prvi put sam to igrala u školi u Reževićima, škola je slavila stogodišnjicu, to je bila '56. godina, to nas je učio Niko Lukin Perazić..." (Sedlarević 2017, 109).

Pojedini istraživači kroz svoje radove upravo prikazuju istovetno stanje, ukazujući na to da su tokom istraživanja morali da „rekonstruišu" plesove, gde pod tim pojmom podrazumevaju „podsjećanje kazivača na ples ili pjesmu, ili na zajedničko izvođenje sa njim" (Sedlarević 2019, 178). Nadalje, isti autor zaključuje da je u cilju rekonstrukcije plesa *primorkinja* koristio postojeće pisane izvore i snimke nakon čega je date podatke idealtipizirao kako bi došao do „moguće varijantnosti... obrasca koraka *primorkinje* (trotaktno, dvotaktno ili u nekim kombinovanim, još ne do kraja utvrđenim, obrascima koji mogu biti i rezultat zaboravljanja) (Sedlarević 2019, 179).

Dakle, možemo zaključiti da o paštrovskim plesovima postoje izvesna, ne toliko stabilna i sigurna sećanja pojedinih, najčešće starijih sagovornika. Međutim, pomenuti plesovi više ne postoje u obliku žive prakse, koju bi lokalno stanovništvo izvodilo na određenim okupljanjima poput različitih proslava, svadbi itd, već isključivo kao sećanje da se uz određene pesme ponešto i plesalo.

Sećanje na literaturu – paštrovska svadba

Organizatori istraživanja isticali su važnim beleženje narativa i sećanja o paštrovskoj tradicionalnoj svadbi, jer im je namera bila da nju zaštite kao NKN ovog prostora. Upitnik za istraživanje sadržao je posebnu grupu pitanja o paštrovskoj svadbi, a tokom razgovora sa sagovornicima i kasnije, preslušavajući prikupljeni materijal, uvideo sam nekoliko problema: 1) paštrovska svadba, u onom tradicionalnom smislu kako nam je predstavljeno pred istraživanje, već dugo nije aktuelna praksa; 2) pitanja koja smo postavljali bila su detaljna i usmerena na najsitnije elemente rituala, kojih se malo sagovornika sećalo; 3) sagovornici su se sećali određenih delova tradicionalne paštrovske svadbe, ali je retko ko od njih prisustvovao takvoj svadbi.

Nesumnjivo je da su Paštrovići zajednica koja mnogo piše o sebi. Pripremajući se, ali i tokom istraživanja, susreo sam se s obimnom literaturom – etnografskom, istoriografskom, memoarima, ličnim beleškama pojedinaca itd. – koju su pisali ljudi iz ovih krajeva. S druge strane, ne samo da pišu o sebi, već Paštrovići i dosta čitaju iste te podatke o sebi. Tokom istraživanja ustanovili smo da mnoge tradicionalne prakse, običaje, verovanja, pa i neke institucije Paštrovići ne pamte iz ličnog iskustva, već na osnovu knjiga i beležaka koje su objavljivane i koje oni rado čuvaju u svojim kućnim bibliotekama.

Najupečatljiviji primer ove prakse *sećanja na literaturu*, upravo je priča koju Paštrovići znaju o tradicionalnoj svadbi. Paštrovska svadba je element o kojem se do sada najviše pisalo i o kojem postoji zaista dugačak kontinuitet u pisanju – počevši od Vuka Karadžića i njegovih prvih opisa rituala, pa do savremenih autora koji još uvek pišu o svadbi iz različitih perspektiva (v. Medin 2016, 466–470).

Tradicionalna paštrovska svadba ima mnogo elemenata i radnji – premda nisam siguran da su oni svi u istom trenutku ikada izvedeni na jednoj svadbi – koji su, makar prema izvorima iz literature, uvek morali da se poštuju. Naime, sve je jasno propisano, od toga ko s kim sme da ulazi u brak, potom kako izgledaju prosidba, veridba, uglava, novi zet, „svekrva u pohode nevjesti", miješanje hljeba i razvijanje barjaka, pa do svadbe i posle svadbenih običaja – uprivječe, lug, čast itd. Ipak, na ovom mestu ja neću davati idealtipske opise rituala, upravo zbog toga što smatram da su ti opisi samo to – idealni modeli, a ne realnosti.[25] Naročito danas ne možemo govoriti o održavanju tradicionalne paštrovske svadbe, o čemu svedoči takođe i, doduše jedini, rad u kojem autor komparativno prikazuje šta je od tradicionalnih elemenata paštrovske svadbe i dalje aktuelno – reklo bi se malo toga, nakon čitanja (v. Medin 2016, 476–478).[26]

Ukoliko je jasno da paštrovska svadba (više) ne postoji onako kako je idealtipizirana, postavlja se pitanje odakle onda među sagovornicima znanje o ovom tradicijskom elementu. Pre i tokom istraživanja, kako organizatori i mentorka, tako i pojedini sagovornici, vrlo često su nas upućivali na to da bi, ako nas zaista zanima paštrovska svadba, trebalo da pročitamo rad Dionisija Mikovića. Mikovićev rad mnogi ističu kao izuzetno važan, navodeći da će on zasigurno ostati upamćen među Paštrovićima još dugo (v. Medin 2019, 436).

Tu se radi o beleškama Dionisija Mikovića, lokalnog sveštenika iz Paštrovića, objavljivanim u vidu novinskih članaka u časopisu *Bosanska vila,* a koje su nastajale u periodu od 1883, pa do 1891. godine (Miković 1891; Miković 1891a; Miković 1891b; Miković 1891c). Miković podatke iznete u radu ne temelji na ličnim opservacijama, već na sećanjima tada najstarijih Paštrovića, kako i kroz same spise prikazuje. Ukoliko makar na trenutak zanemarimo problematiku sećanja, javlja se možda važniji problem – opis svadbe koji nudi Miković datira

[25] Celokupan i detaljan idealtipski opis paštrovske tradicionalne svadbe, sačinjen na osnovu različitih pisanih podataka, dostupan je u radu: Medin 2016, 471–476.

[26] Tokom naših istraživanja, iako smo prevashodno pokušavali sagovornike da navedemo da se prisete sećanja o „starim svadbenim običajima", ne toliko često pitali smo ih i kako danas izgleda paštrovska svadba. Odgovori su mahom bili negativni: „nisu nikakve" VS1944M, da bi kasnije kroz opise navodili da se savremene svadbe u Paštrovićima ne razlikuju od drugih svadbenih proslava, već da su to „moderno organizovana veselja". Ipak, bilo je veoma malo pojedinca koji su u svadbena veselja ubacivali po koji tradicijski element – npr. sagovornica VA1951Ž iz Petrovca navela je da je na venčanju svog sina čitala „dobru molitvu", dok su drugi navodili da su pevali tradicionalne paštrovske pesme. Ujedno, pregledajući snimke sa savremenih paštrovski svadbi koje su organizovane u proteklih desetak godina, primetio sam da se „tradicijski elementi" pojavljuju samo u naznakama i to, na primer, nošenje pojedinačnih elemenata nošnje, fragmentarno čitanje dobre molitve, iako se ona čita na samom veselju, prezentaciono, a ne u kontekstu u kojem se čitala u prošlosti, itd.

s početka 19. veka, pri čemu je i taj opis idealtipski model koji je sam autor sastavio na osnovu kazivanja svojih sagovornika.

Uzmemo li u obzir činjenicu da su naša istraživanja trajala tokom 2017. i 2018. godine, te da smo istraživanje usmeravali i ka tradicionalnoj paštrovskoj svadbi kao jednom od potencijalnih fenomena za upis na listu NKN-a, a usput se vodili idealtipskim modelima koje je konstruisao Dionisije Miković, možemo zaključiti da smo mi, zapravo, pokušavali da navedemo naše, opet najstarije, sagovornike da se prisete sadržaja o svadbi koja se potencijalno u tom obliku izvodila pre više od 130 godina!

Iako su sagovornici znali da nam ispričaju pojedinosti o svadbi, doduše svako od njih ponešto fragmentarno, te informacije ipak ne možemo tretirati kao relevantne za upisivanje paštrovske svadbe na listu NKN-a.[27] Ono sa čime smo mi imali posla, jesu sećanja sagovornika koja nisu samo njihova, već su prožeta iskustvima njihovih predaka, drugih savremenika, ali i dostupne literature koju su drugi pisali o njima i koju su oni pisali sami o sebi. Takav fenomen nije novost, premda je u mojim dosadašnjim istraživanjima bio najizraženiji među Paštrovićima, budući da sećanja nisu ograničena samo na pojedinca koji se seća, već se ona mogu protezati i do tri generacije koje su u međusobnoj interakciji (Asman 2011, 21–22). Pojedinac se, naime, može sećati „daleko preko granica njegovog vlastitog iskustva", dok sećanja manjih kulturnih, religijskih ali i većih, nacionalnih grupa traju i znatno duže (Asman 2011, 21).[28]

Problematizovanje istraživanja i koncepta NKN na primeru ekspedicije u Paštrovićima

Inicijative UNESCO-a i težnje ka prikupljanju NKN-a različiti autori tumače na drugačije načine, uviđajući u tome odgovore na trenutne postsocijalističke ekonomske krize (Silverman 2015, 105) ili kao krizu modernosti i razumevanja sveta (Janaček 2017, 162). Određenje koje daje Silvermanova, naslonjeno je na ideje turizma, ukazujući na folklor koji postaje dobra reklama za određene nacionalne države gde dolazi do industrijskog brendiranja određenih markera, slaveći tako pojedinačne segmente identiteta (Silverman 2015, 105).

Govoriti o nematerijalnom kulturnom nasleđu ili bilo kojoj drugoj vrsti nasleđa bez osvrta na identitetska pitanja čini se nemogućim. Svi ti elementi imali su, u zavisnosti od istorijskog trenutka i društveno-političke situacije, svoju

[27] Svakako, ovo je tema koja otvara toliko istraživačkih mogućnosti i mogućih pisanja o svadbi, ali bi trebalo promeniti metodologiju rada u tom slučaju.

[28] Alaida Asman, zbog svega navedenog, u svom radu prevazilazi oštre granice između individualnog i kolektivnog pamćenja, raščlanjujući ih na pamćenje pojedinca, socijalne grupe, nacije kao političkog kolektiva i kulture (Asman 2011, 21–22).

ulogu u konstrukciji određenih identiteta. Kada danas govorimo o pojmu kao što je NKN u okvirima nacionalnih država, jasan je njihov značaj za izgradnju i prezentaciju nacionalnog identiteta, iako bi se pomislilo da bi zaštita regionalnih i lokalnih NKN fenomena trebalo prvenstveno da bude na korist zajednice koja je prepoznata kao nosilac fenomena.

Na sajtu Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Ministarstva kulture Crne Gore, kroz razne retorike jasno se ukazuje na značaj nematerijalnih kulturnih dobara, kako ih tamo nazivaju, upravo za pomenute identitetske potrebe: „Nameću se pitanja: Po čemu smo posebni? Što je to domicilno, izvorno i autentično na što smo ponosni? Što je to što nastojimo konotirati kao naše identitetske specifičnosti, simbole, znamenja...?“[29]. Ključne reči u takvim retorikama su: posebnost, autentičnost, izvornost, identitetske specifičnosti, znamenja i mnogi drugi neprecizni termini, koji ostavljaju mnogo prostora za lične interpretacije, ali i za razne nacionalno-etničke prepirke – što se, naravno, i događa u situacijama kada se štiti kulturno nasleđe (primer za to u Crnoj Gori može biti slučaj zaštite kola bokeljske mornarice[30], dok u Srbiji kao glavni primer možemo navesti zaštitu pevanja uz gusle koje je i zaštićeno sistemom *up-bottom*[31]).

Možda bi i moglo da se razume zbog čega Ministarstvo kulture ima takve retorike o kulturnom nasleđu – ono je deo državnog ideološkog aparata koje svoje aktivnosti usklađuje s interesima državne politike, premda je verovatnije da je tekst pisao službenik koji nema obrazovanje u antropologiji ili drugim srodnim naukama kojima je blisko proučavanje nasleđa. Ipak, takva tvrda shvatanja kulturnog nasleđa kao nekakvog „autentičnog kulturnog obeležja“ – ma šta god to bilo – vrlo često ponavljaju i ’eksperti’ koji rade na pozicijama u okviru Uprave za zaštitu i imaju obrazovanje u domenima etnologije i antropologije, bez jasnijih kritičkih osvrta na date tvrdnje:

> „Nematerijalno nasljeđe zajednice i pojedinca predstavlja njihov identitet, osobenosti po kojima su jedinstveni, neponovljivi. ... Čuvajući i prenoseći svoje nematerijalno nasljeđe, pojedinac i zajednica poštuju i sve različitosti i duhovne vrijednosti drugih pojedinaca i zajednica. Upravo ove vrijednosti zaslužuju stabilan sistem zaštite koji se postiže sistematskim, naučnim i stručnim istraživanjem, dokumentovanjem i valorizovanjem nematerijalnog nasljeđa, a u saradnji

[29] http://www.uzkd.mku.gov.me/vijesti/166809/NEMATERIJALNA-KULTURNA-DOBRA-CRNE-GORE.html (poslednji put pristupljeno 13.01.2021).

[30] Kada je reč o nacionalno-etničkim previranjima po pitanju zaštite kola bokeljske mornarice, videti na primer: https://www.slobodnaevropa.org/a/bokeljska-mornarica-unesco/29135624.html; https://www.vecernji.hr/vijesti/bokeljska-mornarica-za-spor-je-najizglednije-odustajanje-unesco-a-1236975 (poslednji put pristupljeno 13.01.2021).

[31] Više o zaštiti pevanja uz gusle uz nacionalne pretenzije videti npr: https://pescanik.net/gusle-u-unesku/; http://www.politika.rs/sr/clanak/418227/Region/Gusle-zavadile-Srbiju-i-Crnu-Goru.

> sa lokalnim zajednicama i pojedincima. Čuvari i nosioci tradicije jedinstvena su mjera zaštite nematerijalnog nasljeđa jednog geografskog prostora. Nestajući, sa sobom odnose neponovljiv oblik nematerijalnog nasljeđa, ukoliko ga ne prenesu na narednu generaciju“ (Martić 2019, 69).

Citirani rad predstavlja još samo jedan u nizu tekstova u kojima autori ponavljaju ili prepričavaju već postojeće teze iz UNESCO-ve konvencije koja sama sadrži različite propuste, o kojima su mnogi autori i pisali. Jedna od glavnih kritika tih premisa jeste da se u njima identitet posmatra kao jedan i jedinstven, neponovljiv, čime se suprotstavlja činjenici da su identiteti promenljivi konstrukti, zavisni od temporalne, teritorijalne i društveno-političke premise, koji su neprestano u procesu fluktuiranja. Na ovaj način se takođe zamagljuju ostali identitetski markeri, a prednost se daje određenim fenomenima koje je i sama nacionalna država prepoznala kao važne i stoga ih zaštitila. Koncept zaštite NKN-a upravo tako funkcioniše – premda bi trebalo da lokalna zajednica predlaže određene fenomene, u najvećem broju slučajeva stručnjaci su ti koji prepoznaju fenomene kao važne za zajednicu i dalje ih birokratizovanom procedurom štite i upisuju na određene nacionalne, a kasnije i svetske liste, pri čemu sve to odobrava upravo birokratija nacionalne države. Karol Siverman primećuje da se u idejama o NKN-u uviđa doza ironičnosti, budući da stvaranje određenih ikona – što NKN jeste – zahteva izvesne oblike ujednačavanja i standardizacije, kako bi one lakše bile prepoznatljive i obeležene, takve procedure ujedno rade protivno dinamičnosti živog nasleđa, na čemu, s druge strane, Konvencija insistira (Silverman 2015, 108).

Ne samo kada je u pitanju NKN, već i kada je reč o širim antropološkim istraživanjima, uvek je važno osvrnuti se na ono šta imaju da kažu nosioci/lokalci/nativci o proučavanom fenomenu, jer na taj način antropologija ne zauzima privilegovanu perspektivu da donosi vrednosne sudove i pokazuje „objektivne istine“. Pojedini istraživači to tumače kao potrebu spajanja emičkog (kulturne perspektive proučavanih) i etičkog pristupa (naučne perspektive antropologa), koje se ogleda u interakciji i dijalogu (Hottin and Grenet 2017, 62). Zbog toga, kada je reč o beleženju kulturnog nasleđa, ne samo na primeru naše ekspedicije u Paštrovićima već i generalno, preporučljiviji je svakako *bottom up* model (Gavrilović i Radojičić 2019), koji podrazumeva sistem prepoznavanja i zaštite nasleđa koji se kreće pravcem od lokalnog stanovništva ka birokratiji nacionalne države, a ne obrnuto.

Istraživanje koje smo sproveli u Paštrovićima organizator je unapred usmeravao – zadali su nam da se bavimo „starom tradicijom“ i „tradicionalnim nasleđem“. Premda bi takvo istraživanje moglo da se kontekstualizuje u diskurs romantičarski orijentisanih nacionalnih etno– nauka koje su od svog formiranja beležile narodne starine i zaboravljene tradicije (v. Kovačević 2015; Gavrilović 2011; Antonijević 2006; Rakočević 2015), ipak bih rekao da je u našem slučaju

metod istraživanja proistekao iz zadate teme, a ne iz romantičarskih pobuda samih istraživača. Kada je pred istraživače postavljen cilj da beleže „stare tradicije“, jedini način da se kroz intervju dođe do saznanja o njima jeste putem izmamljivanja sećanja na događaje koje su sagovornici upamtili u mladosti, pri čemu ih mi u trenutku istraživanja navodimo da ih prizovu u sećanje. Materijal koji se prikuplja tim putem najčešće kasnije mora da se ukraja i kombinuje na izvestan način, kako bi se dobili idealtipski modeli pojedinačnih proučavanih fenomena. S obzirom na to da organizatori nisu ponudili metodološke instrumente, svaki istraživač se oslanjao na svoja prethodna iskustva i istraživačke pretenzije. Istražujući na takav način, deluje da smo odgovorili na sve zahteve postavljene pred nas – prikupili smo izvestan korpus građe o sećanjima na „tradiciju Paštrovića“, ali smo i istraživanjem pokazali da pojedini fenomeni, za koje su se organizatori nadali da će moći, ipak ne mogu da se uvrste u nematerijalno kulturno nasleđe Paštrovića. Ono što nakon istraživanja ostaje kao lična etička i moralna odgovornost – podjednako istraživača i organizatora, jeste da prikupljenu građu koriste i interpretiraju na odgovarajući način, bez namere da idealtipske konstrukcije ukrojene od sećanja različitih ljudi predstavljaju kao živo i prisutno nasleđe u Paštrovićima.

Na listama, kako nacionalnim, tako i na svetskim nalaze se i različiti elementi „koji su ’živi’ na problematičan način“, pa shodno tome ne sumnjam da bismo i paštrovsku svadbu mogli da zaštitimo, makar kao element NKN-a Crne Gore (Gavrilović 2011, 166). Kako to pojedini autori kažu, postoje istraživači koji su „otvoreniji“ za primenu Konvencije (Silverman 2015), na taj način što prenebregavajući pojedinačna pravila upisuju fenomene kojima nije mesto na NKN listama. Međutim, takav način zaštite elemenata koji su *živi na problematičan način* povlači za sobom različite disciplinarne i lične etičke dileme, dok ujedno ima veze i s istraživačkim duhom onog koji se bavi određenim fenomenom – u skladu s iskustvom, obrazovanjem i svešću istraživača, zavisi i kako će pristupiti određenim pitanjima i problemima.

Iako je istraživanje pokazalo manjkavosti na više nivoa, ono je ipak otvorilo i niz drugih metodoloških i teorijskih pitanja u vezi sa zaštitom NKN-a. Naime, čini mi se da je Konvencija previdela elemente koji se *pamte na osnovu literature*, kako sam to u radu opisao na primeru paštrovske svadbe. Ukoliko element ne postoji više kao *živa praksa*, ali je sećanje o njemu manje-više očuvano i postoji ideja o njegovoj važnosti za lokalnu zajednicu, pri čemu se dato sećanje konstruiše uz pomoć nekoliko slojeva – ličnog sećanja, predanja i literature, zašto se onda i ta praksa ne bi zaštitila kao NKN? Ako bismo i mogli da je zaštitimo, kako bismo je zaštitili – da li bismo tu govorili o zaštiti svadbenog rituala ili o nekakvom folklornom žanru, možda priči o paštrovskoj svadbi? U celoj trci za upis elemenata na liste NKN-a previđa se i činjenica da određeni fenomeni ne moraju nužno da se nađu na datim listama kako bi činili ključan

identitetski marker lokalne/etničke/nacionalne zajednice. Karol Silverman to ilustruje na primeru tradicionalnog plesa *teškoto,* koje je u Makedoniji postalo prepoznatljiv nacionalni simbol, iako je čak dva puta bilo odbijeno za upis na odgovarajuće nacionalne/svetske liste UNESCO-a (Silverman 2015). Slično *teškotom*, paštrovska svadba već ima svoje značajno mesto u lokalnoj tradiciji Paštrovića i ideja o njoj zaista predstavlja važan konstituent kulturnog identiteta ove primorske zajednice, uprkos tome što ona kao fenomen ne bi mogla da se upiše na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa Crne Gore, budući da tu nije reč o „živom fenomenu“.

Jedno potencijalno rešenje za beleženje NKN-a ili za organizaciju nove ekspedicije u Paštrovićima, uz promenu metodologije, moglo bi da bude inspirisano istraživanjem koje je sprovedeno u Francuskoj. Naime, istraživači su u alzaškoj enklavi podsticali lokalce da učestvuju u izložbi tako što bi donosili predmete koje smatraju reprezentativnim za svoje nematerijalno kulturno nasleđe i uz to objašnjavali svoj odnos s predmetima koji traju – to je upravo jedan od mogućih *bottom-up* modela dobre prakse zaštite nasleđa. Ako bi se pomenuta praksa primenila na primer Paštrovića, tu bi lokalno stanovništvo, recimo, moglo da predstavi recept za pravljenje ruštula ili sirnice, bokal vina kojim bi se objasnilo predanje o bocunu vina koji je stajao pokraj puta u Reževićima, jelovnik ručka nakon sahrane i pomena itd. Takođe, mogli bi da se prezentuju tekstovi tradicionalnih paštrovskih pesama ili čak stari notni/zvučni zapisi, budući da su gotovo svi naši sagovornici tokom istraživanja – bilo da je reč o mlađim ili starijim pripadnicima populacije, znali da izvedu ili su makar čuli za neku od tradicionalnih paštrovskih pesama, iako se u tom smislu najviše isticala pesma *Primorkinja konja jaše*.[32] Kada je reč o paštrovskim plesovima, budući da više ne postoje u smislu živog izvođaštva, a njihova rekonstrukcija ne bi odgovarala principima zaštite živog nasleđa, deluje da za njih na ovom projektu ne bi bilo mesta. S druge strane, od paštrovske svadbe mogli bi eventualno da se prikažu pojedini elementi kao što je na primer čitanje dobre molitve. I premda pomenuta izložba u Francuskoj nije doživela preveliki uspeh, kako pojedini kažu bila je „skromno uspešna“, ipak predstavlja potencijalni primer poštovanja konvencije gde se nasleđe predlaže modelom „bottom up“, ali je ujedno i pokrenula niz kritičkih pitanja o pojmu nasleđa iz perspektive lokalnog stanovništva, a ne u kategorijama naučnog objašnjenja (v. Hottin and Grenet 2017, 64).

Kada je u pitanju zaštita tradicionalnih plesova na odgovarajućim NKN listama, tu bi takođe kombinovani pristup *bottom-up* modela s beleženjem plesova na konkretnim plesnim događajima bilo najefikasnije. Za buduća istraživanja, svakako bi preporuka bila da istraživači prisustvuju odgovarajućim plesnim događajima kao što su lokalna veselja, svadbe, paštrovske večeri itd,

[32] Kada sam u Beogradu bio na jednom skupu mladih Paštrovića 2017. godine, oni su tokom večeri uz gitaru pevali pesmu *Primorkinja konja jaše.*

te da posmatraju plesne aktivnosti samih učesnika. Tu bi se svakako videlo koji su tradicionalni plesovi i danas prisutni među Paštrovićima i da li uopšte postoji mogućnost zaštite određenih tradicionalnih plesova ove zajednice na liste NKN-a. Kada je paštrovska svadba u pitanju, iako mi se nakon prethodnih istraživanja čini da ni ona nije odgovarajući element za listu NKN-a, participacija s opservacijom na svadbi – od organizacije pa do samog veselja, omogućila bi istraživaču da stekne uvid u to koji su i da li su uopšte pojedini tradicionalni elementi i dalje prisutni i pogodni za zaštitu.

Antropološko tumačenje angažovanog istraživanja na primeru Paštrovića

Kada Paštrovići pišu o sebi, oni zapravo na taj način konstruišu i nadalje prezentuju sliku sopstvenog kulturnog i nacionalnog identiteta. U takvim situacijama, publikovanje različitih radova, tekstova, internet sadržaja itd. služi im, s jedne strane, kao konstruktor sopstvenog identiteta, a s druge strane kao medij kojim prenose poruku o sebi drugima. Takvi načini konstrukcije i prezentacije sopstva u modernim nacionalnim državama nisu nešto novo ili neobjašnjivo, zapravo moderni nacionalizmi sve više su inspirisani tekstovima – knjigama, pamfletima, blogovima itd, a sve manje zajedničkim iskustvom bliskosti i/ili podređenosti jednom vođi (Apaduraj 2011, 239). Kroz takva kolektivna iskustva pojedinci zamišljaju sebe kao članove nacionalnih društava ili, uže gledano, pojedinačnih kulturnih grupa. Dakle, veći akcenat se postavlja na upotrebu kulturnih proizvoda, a sve manje se pažnja obraća na pitanje tzv. „prirodnih činjenica“ (jezik, krv, tlo, rasa itd) (Apaduraj 2011, 239).

Na odgovor zbog čega Paštrovići, nasuprot dugoj istoriji pisanja o sebi, pribegavaju različitim vidovima „traganja“ za elementima NKN-a zarad upisa na odgovarajuće liste, moguće je odgovoriti iz nekoliko perspektiva. Prvenstveno, prepoznavanje određenih elemenata kao NKN deo je savremenih tendencija nacionalnih država, naročito izraženih u onim sredinama gde se javljaju određeni oblici identitetskih problema – na primer, beleženje običajnih rariteta na prostoru Kosova i Metohije, „borba“ nacionalnih država za određene prakse koje su više regionalni, a ne nacionalni ili etnički fenomeni itd.[33] Pored toga, beleženje i upisivanje pojedinačnih fenomena na liste nematerijalnog kulturnog nasleđa može da se tumači i kao vid isticanja i prepoznavanja markera kulturnog identiteta manje grupe poput Paštrovića, koji svoj legitimitet na taj način dobijaju i od strane birokratije nacionalne države. Na kraju, upisivanje lokalnih fenomena na nacionalne liste NKN-a tumači se i kao amblem prestiža kojim bi Paštrovići mo-

[33] O problemu zaštite *običajnih rariteta* videti na primer: Antonijević, Rašić, Banić Grubišić 2020, 1038.

gli da istaknu svoj značaj u odnosu na ostale zajednice u njihovom okruženju, s kojima već imaju određene oblike kompeticije – recimo, u odnosu na Grbljane, Spičane itd.[34]

Udruženje iz Paštrovića je naše istraživanje organizovalo iz jednog manifestnog razloga – da beležimo „tradiciju" kako bismo selektovali potencijalne fenomene za upis na postojeće nacionalne/svetske UNESCO-ve liste kulturnog nasleđa. Iza takvih težnji, kako smo videli, stoji intencija da se lokalna zajednica legitimiše i istakne u odnosu na druge zajednice u svom okruženju. Usled toga ističe se i potencijalna ekonomska prednost, naročito ukoliko se u obzir uzimaju izražene sklonosti ka turističkim ponudama na ovom primorskom području – i sami organizatori istraživanja imali su ideju o tome da potencijalni NKN fenomeni postanu i deo šire turističke ponude.[35]

Finansijsku podršku ovim istraživanjima dala je opština Budva, Hotelska grupa „Budvanska rivijera", Turistička organizacija opštine Budva, Ministarstvo kulture Crne Gore, kao i pojedine porodice iz Paštrovića. Premda bi moglo da bude upitno zbog čega je relativno novo udruženje dobilo podršku od mnogih državnih, ali i privatnih organizacija i pojedinaca, ako se ponovo vratimo identitetskim tumačenjima, odgovor je jasan. Budvanske organizacije – od opštine, pa do turističke organizacije i muzeja kao potencijalnu korist imali su rezultate projekta kojima mogu da povećaju turističku ponudu ovog dela primorja, a ujedno i da promovišu aktivnosti u periodu godine kada se malo toga dešava, usled nepostojanja zimske turističke sezone.[36] Nacionalna država imala je drugačije interese, budući da se upisivanje određenih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa vrši na nacionalnom nivou – ono što zaštitimo kao NKN, naše je. Upisivanjem različitih fenomena na date liste, *obeležava* se određeno područje kao *naše*, određeni fenomeni se prepoznaju kao *naši* i time se osnažuju markeri nacionalnog identiteta.

---

[34] U razgovoru s koleginicom koja istražuje muzičku tradiciju crnogorskog primorja već nekoliko decenija, a koja je otpočela svoja istraživanja u Paštrovićima još 2002. godine, ispričala mi je kako su Paštrovići nju pozvali da obavi terenska istraživanja muzičke prakse, baš nakon što je ista istraživanja uradila u Grblju – kako kaže, zvali su je i rekli joj da bi oni želeli isto ono što su uradili i Grbljani.

[35] Na primer, organizatori su kao ideju navodili da bi upisivanje *ruštula* na nacionalnu NKN listu moglo da posluži kao odgovarajuća reklama za ponudu turistima – lokalni specijalitet, koji je prepoznat kao važan i stoga je zaštićen, sada je dostupan turistima koji žele da iskuse „autentičnu tradiciju područja", „nešto egzotično", „nešto jako staro" itd.

[36] Ceo projekat bio je značajno medijski ispraćen, od gostovanja na različitim televizijskim i radio programima, pa sve do objavljivanja novinskih članaka, videti na primer: https://montenegrina.net/fokus/petrovac-medunarodni-projekat-etno-lab/; https://www.rtvbudva.me/vijesti/zavrsen-medunarodni-projekat-etno-lab-/21063; https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=674487&datum=2018–12–08 (poslednji put pristupljeno 14.01.2020).

Internacionalni naučni istraživački tim, uprkos postojanju lokalnih amaterskih istoriografa i etnografa, poslužio je kao naučno verifikujuće telo koje daje legitimitete „traganjima za tradicijom“, kakvog je oblika bilo naše istraživanje, ali i pronalaženju „odgovarajućih“ markera zarad daljih identitetskih potvrđivanja. Gotovo svi istraživači na projektu imali su afilijacije u odgovarajućim i legitimnim naučno-istraživačkim institucijama – fakultetima i institutima, čime je i samo istraživanje uzdignuto od klasičnih amaterskih rodoljubivih opisa zavičaja, na nivo akademskog istraživačkog projekta.

Nadovezujući se na ideje prikupljanja elemenata NKN-a za potrebe verifikacije kulturnog identiteta Paštrovića, otvara se još jedna mogućnost tumačenja, koja bi ceo proces posmatrala kao vid konstruisanja lokalnosti. Vodeći se Apadurajevim zaključcima, lokalnost je relaciona i kontekstualna, ona je fenomenološko svojstvo sačinjeno od niza veza između osećanja društvene bliskosti, tehnologija interaktivnosti i relativnosti konteksta (Apaduraj 2011, 265–266). Lokalnost nije nešto što je dato, ona se mora neprestano materijalizovati kroz procese redovne i naporne proizvodnje i održavanja, što Apaduraj ilustruje kroz različite procese izgradnje kuća, uređivanje bašta itd (Apaduraj 2011, 268–269). S obzirom na to da ovde neću govoriti o materijalnom nasleđu, kroz zavođenje pojedinačnih fenomena na liste NKN-a, Paštrovići na simbolički način otelovljuju svoju lokalnost i održavaju je, budući da se svi NKN fenomeni najčešće i vezuju za određene lokalne predele i tradicije, dok su i same lokalnosti locirane u „društveno i prostorno definisane zajednice“ (Apaduraj 2011, 267). Naše istraživanje doprinelo je procesu simboličkog lokalizovanja Paštrovića, pored toga što je otvorilo prostor i za prethodno navedene potencijalne političke upotrebe identitetskih konstrukcija. S tim u vezi, podjednako je važno da se svi fenomeni NKN-a inaugurišu na liste kroz *bottom up* modele, jer jedino na taj način može da se ostvari simbolička lokalnost, koja je sačinjena od različitih veza koje stvaraju društveni osećaj bliskosti – ukoliko većina ljudi ne prepoznaje fenomen kao nešto svoje, neće se s tim ni identifikovati, te ni postići osećanje bliskosti, odnosno fenomen neće ostvariti svoju funkciju kohezije lokalne zajednice.

Umesto zaključka

Analizirajući političku situaciju u Crnoj Gori, te povezujući je s različitim *potragama za identitetom* koje se ogledaju kroz organizaciju „etno kampova“, „otkrivanja zaboravljenih tradicija“ i težnjom da se sve više elemenata podvede pod kategoriju nematerijalnog kulturnog nasleđa, zapravo sam potvrdio tezu o uticaju društveno-političkih i identitetskih previranja koja se prvenstveno dešavaju u političkoj sferi na nivou nacionalne države, a kasnije se spuštaju i u društvenu realnost na lokalnom nivou gde opstaju u različitim oblicima.

Nakon raspada Jugoslavije, gotovo sve bivše republike doživljavaju izvesni identitetski *comeback* (Čolović 2014), koji se manifestuje ponovnim „otkrivanjem” sopstvenog nacionalnog identiteta i to kroz različita pozivanja na sopstvenu prošlost i „tradiciju”. Crna Gora, budući da ostaje u savezu sa Srbijom, čini se da takve procese počinje da doživljava kasnije u odnosu na ostale bivše jugoslovenske republike. Pomenuti procesi jačaju od trenutka donošenja referenduma o nezavisnosti, iako su postali vidljivi i neposredno pre toga. Državna, pre svega politička elita tada stvara različite ideološke matrice kako bi među svojim stanovništvom pobudila patriotska osećanja naroda, ali i održavala i jačala svoju moć, legitimišući se tako kroz sticanje nove podrške (u. Malešević 2011, 47–48).[37]

U svim predstavljenim poduhvatima pojedinih udruženja Paštrovića da prikupe svoju tradiciju i potencijalne elemente za NKN, zapravo se ogleda jasan proces proizvodnje lokalnosti i isticanja sopstvene zajednice, a kasnije i konstruisanja novog identiteta kroz razne „povratke tradiciji“, „pronalaženju sopstvene autentičnosti“, isticanju različitosti u odnosu na druge, (re)konstruisanju „pogodnih“ praksi i pripovedanju odgovarajućih i poželjnih, a maskiranju nepogodnih priča iz istorije i kulture.

Pomenutim akcijama, pojedina udruženja Paštrovića prvenstveno teže da osnaže i prezentuju identitet sopstvene zajednice uz intencije da ostvare bolji društveni status u odnosu na ostale zajednice u okruženju, ali i da omoguće dodatne turističke ponude važne zbog njihove osnovne grane privređivanja. S druge strane, nacionalna država takve „borbe“ malih grupa svesrdno podržava i ostvaruje sopstvenu korist – zadobija odgovarajuće identitetske markere koji joj pomažu u već postojećoj ideji o osnaživanju nacionalnog identiteta, nudi još jedanu u nizu mogućnosti za prikazivanjem načina na koji se iskazuje pripadnost i lojalnost državnoj zajednici. Na kraju, mada ne manje važno, kroz takve prakse stvara se i „tradicija“ koja postaje pogodna za dalja održavanja uspostavljenog identiteta – jer nema identiteta bez markera i njihovih pojavljivanja i ponavljanja, a tradicija i uspostavljanje kontinuiteta s prošlošću u te svrhe zaista služi kao moćno sredstvo.

Literatura

Antonijević, Dragana. 2006. „Treći pravac u folkloristici: socioloki pristup Gerija Alana Fajna”. *Etnoantropološki problemi* 1(2): 125–156. https://doi.org/10.21301/eap.v1i2.8

Antonijević, Dragana, Miloš Rašić i Ana Banić Grubišić. 2020. „Šta mladi u Srbiji i dijaspori (ne)znaju o nematerijalnom kulturnom nasleđu Srbije?” *Etnoantropološki problemi* 15(4): 1037–1058. https://doi.org/10.21301/eap.v15i4.4

[37] Patriotizam je nepostojano osećanje koje buja samo na nivou nacionalne države i može se razlikovati u dva pravca: dok u nižim nivoima on predstavlja čin obične lojalnosti, na onim višim patriotizam čine prazne krilatice, bez istinskih spremnosti na akciju (Apaduraj 2011, 237).

Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti.* Beograd: XX vek.

Apaduraj, Ardžun. 2011. *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Barz, Gregory and Timothy Cooley. 2008. *Shadows in the Field. New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology.* Oxford and New York: Oxford University Press

Buckland, Theresa. 1999. *Dance in the Field. Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography.* Hampshire: Palgrave Macmillan.

Božić, Ivan. 1979. *Nemirno pomorje XV veka*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Brković, Čarna. 2013. „Ambiguous Notions of 'National Self' in Montenegro". In *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Centrury*, edited by Ulf Brunnbauer and Hannes Grandits, 131–150. Munchen: Oldenbourg Verlag Munchen.

Brković, Čarna. 2014. „The Quest for Legitimacy: Discussing Language and Sexuality in Montenegro". In *Mirroring Europe: Ideas of Europe and Europeanization in Balkan Societies*, edited by Tanja Petrović, 163–185. Liden and Boston: Brill.

Čolović, Ivan. 2014. *Rastanak s identitetom.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Džankić, Jelena. 2014. "Reconstructing the Meaning of Being „Montenegrin"". *Slavic Review* 73(2): 347–371. https://www.jstor.org/stable/10.5612/slavicreview.73.2.347

Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2020. *Nismo prekidali sa Gorom. Etnicitet, zajednica i transmigracije Goranaca u Beogradu.* Beograd: Etnografski institut SANU.

Erdeljanović, Jovan. 1921. „Neke crte u formiranju plemena kod Dinarskih Srba". *Glasnik Geografskog društva* 5: 67–80.

Gavrilović, Ljiljana. 2011. *Muzeji i granice moći*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Gavrilović, Ljiljana. 2013. *Pazarsko-sjenički kvartet*. Novi Pazar: Muzej „Ras".

Gavrilović, Ljiljana i Dragana Radojičić. 2019. „Bottom-Up modeli valorizacije". U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića. Budućnost tradicije, tradicija za budućnost*, uredili Zlata Marjanović, Dušan Medin i Davor Sedlarević, 95–111. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj Bauo, JU Muzeji i galerije Budve i Etnografski institut SANU.

Gavrilović, Ljiljana i Ivan Đorđević. 2016. „Sjenički sir kao nematerijalno kulturno nasleđe: Antropološki pristup problemu". *Etnoantropološki problemi* 11(4): 989–1004. https://doi.org/10.21301/eap.v11I4.2

Glušica, Rajka. 2010. „Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma". *Riječ* 4: 25–45.

Geertz, Cliford. 1973. *The interpretation of Cultures: Selected Essays.* New York: Basic Books.

Hottin, Christian and Sylvie Grenet. 2017. „Is intangible cultural heritage an anthropological topic? Towards interdisciplinarity in France". In *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, edited by Michelle Stefano and Peter Davis, 59–69. London and New York: Routledge.

Janaček, Petr. 2017. „Intangible cultural heritage in the Czech Republic: between natonal and local heritage". In *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, edited by Michelle Stefano and Peter Davis, 152–166. London and New York: Routledge.

Kovačević, Ivan. 2001. *Istorija srpske etnologije 2. Pravci i odlomci*. Beograd: SGC i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Kovačević, Ivan i Marija Ristivojević. 2014. „Antropologija muzike: od folka do roka”. *Etnoantropološki problemi* 9(4): 1037–1053. https://doi.org/10.21301/eap.v9i4.13

Kovačević, Ivan. 2015. *Istorija srpske antropologije.* Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Dosije studio.

Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.

Luketić, Miroslav. 2017. „O kulturnom i muzičkom životu budve 1918–1941“. U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 81–91. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak“ i DKR „Bauo“.

Malešević, Miroslava. 2011. *Ima li nacije na planeti Ribok? Ogledi o politikama identiteta.* Beograd: SGC.

Marjanović, Zlata. 2017. „Muzička tradicija Paštrovića kroz note i tonske zapise (XIX-XX vek)“. U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 37–74. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak“ i DKR „Bauo“.

Marjanović, Zlata. 2018. „Muzika i ples u paštrovskim ritualima“. U *Kulturna istorija Paštrovića*, uredili Nikola Samardžić, Mila Medigović Stefanović, Dušan Medin i Zlata Marjanović, 163–213. Beograd: HERAedu.

Martić, Milica. 2019. „Uloga države i muzeja u zaštiti i očuvanju nematerijalne kulturne baštine Crne Gore. U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića. Budućnost tradicije, tradicija za budućnost*, uredili Zlata Marjanović, Dušan Medin i Davor Sedlarević, 55–73. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj Bauo, JU Muzeji i galerije Budve i Etnografski institut SANU.

Medigović Stefanović, Mila. 2017. „Muzička kultura Paštrovića“. U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 76–81. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak“ i DKR „Bauo“.

Medin, Dušan. 2016. „O svadbi u Paštrovićima“. *Paštrovski almanah II*: 465–478.

Medin, Mila. 2017. „Tradicionalne igre u Paštrovićima (pisani izvori)“. U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 91–103. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak“ i DKR „Bauo“.

Medin, Dušan. 2018. „Interesovanje za nematerijalnu kulturnu baštinu Paštrovića krajem XX i početkom XXI vijeka“. U *Muzičko nasljeđe Crne Gore*, uredile Jelena Martinović-Bogojević i Tatjana Krkeljić, 181–202. Cetinje: Muzička akademija, Univerziteta Crne Gore.

Medin, Dušan. 2019. „O Dionisiju Mikoviću i njegovom djelu ’Paštrovska svadba’ (1891)“. U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića. Budućnost tradicije, tradicija za budućnost*, uredili Zlata Marjanović, Dušan Medin i Davor Sedlarević,

431–463. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj Bauo, JU Muzeji i galerije Budve i Etnografski institut SANU.

Mikavica, Dejan, Goran Vasin i Nenad Ninković. 2017. *Srbi u Crnoj Gori 1496–1918.* Nikšić: Institut za srpsku kulturu.

Milenković, Miloš. 2006. „Idealni etnograf". *Glasnik Etnografskog instituta LIV*: 161–172.

Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu. Ogledi iz primenjene humanistike.* Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i anstropologiju, Centar za antropologiju javnih i praktičnih politika.

Morrison, Kenneth. 2018. *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro.* London, Oxford, New York, New Delhi and Sydney: Bloomsbury.

Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka.* Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju IP „Filip Višnjić".

Panić Kašanski, Dragica. 2019. „Kikinda, Kolašin i Paštrovići: geneza veze, mreže i značaja tri mala arhiva nematerijalnog kulturnog nasljeđa". U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića. Budućnost tradicije, tradicija za budućnost*, uredili Zlata Marjanović, Dušan Medin i Davor Sedlarević, 145–162. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj Bauo, JU Muzeji i galerije Budve i Etnografski institut SANU.

Pavlović, Srđan. 2003. „Who are Montenegrins? Statehood, Identity, and Civic Society". In *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*, edited by Florian Bieber, 83–106. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Popović, Stevo and Duško Bjelica. 2014. „Do Sifnificant Achievements of National Football Team Can Strengthen National Identity in Montenegro?". *Montenegrin Journal of Sports Science and Medicine* 3: 31–33.

Rakočević, Selena. 2015. „Muzika, ples i pamćenje: ka preispitivanju metoda terenskog istraživanja plesa". *Muzikologija 19*: 51–64.

Rastoder, Šerbo. 2003. "A short review of the history of Montenegro". In *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*, edited by Florian Bieber, 107–138. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Ronstrom, Owe. 1989. „The Dance Event. A Terminological and Methodological Discussion of the Concept". In *Dance event: A Complex Cultural Phenomenon*, edited by Lisbet Torp, 21–33. Copenhagen: ICTM Study Group on Ethnochoreology.

Samardžić, Nikola. 2018. „Paštrovići: Osnove jedne istorije". U *Kulturna istorija Paštrovića*, uredili Nikola Samardžić, Mila Medigović Stefanović, Dušan Medin i Zlata Marjanović, 9–45. Beograd: HERAedu

Sedlarević, Davor. 2017. „Prilog proučavanju tradicionalnih plesova u Paštrovićima: Traganja – rekognicija terena". U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 103–115. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak" i DKR „Bauo".

Sindik, Ilija. 1951. „Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju". U *Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, uredio Nikola Radojčić, 119–183. Beograd: Srpska akademija nauka.

Silverman, Carol. 2015. „Macedonia, UNESCO, and Intangible Cultural Heritage: The Challenging Fate of Teškoto“. In *UNESCO on the Ground. Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, edited by Dylan Foster, Michael and Lisa Gilman, 93–112. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.

Stevanović, Lada. 2009. „Rekonstrukcija sećanja, konstrukcija pamćenja – Kuća cveća i Muzej Jugoslavije“. U *Spomen mesta – istorija – sećanja*, uredila Aleksandra Pavićević, 101–117. Beograd: Etnografski institut SANU.

Todorova, Maria. 2004. „Introduction: Learning Memory, Remembering Identity“. In *Balkan Identities. Nation and Memory,* edited by Maria Todorova, 1–24. Washington Square, New York: New York University Press.

Violante, Antonio. 2015. “From black hole to the pearl of the mediterranean: A new idea of nation for idependent Montenegro”. *Ethnicity, Culture, Politics* 31(2): 81–92.

Vukmanović, Jovan. *Paštrovići*. Podgorica: CID Podgorica.

Vukčević, Ivan. 2017. „Kultura i muzika Budve i Paštrovića: Fragmenti“. U *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje. Zbornik radova u paštrovskoj i budvanskoj muzičkog tradiciji i srodnim temama*, uredili Zlata Marjanović i Dušan Medin, 103–115. Budva, Beograd i Petrovac na moru: Sekretarijat za društvene djelatnosti Opštine Budva, Udruženje Paštrovića i prijatelja Paštrovića u beogradu „Drobni pjesak“ i DKR „Bauo“.

Novinski članci

Miković, Dionisije. 1891. „Paštrovska svadba“. *Bosanska vila: list za zabavu, pouku i književnost*, br. 13, 15. juli 1891.

Miković, Dionisije. 1891a. „Paštrovska svadba“. *Bosanska vila: list za zabavu, pouku i književnost*, br. 15, 30. juli 1891.

Miković, Dionisije. 1891b. „Paštrovska svadba“. *Bosanska vila: list za zabavu, pouku i književnost*, br. 16, 30. avgust 1891.

Miković, Dionisije. 1891c. „Paštrovska svadba“. *Bosanska vila: list za zabavu, pouku i književnost*, br. 17, 15. septembar 1891.

Izvori

https://drustvobauo.wordpress.com/o-drustvu-bauo/

http://www.uzkd.mku.gov.me/vijesti/166809/NEMATERIJALNA-KULTURNA-DOBRA-CRNE-GORE.html

https://www.slobodnaevropa.org/a/bokeljska-mornarica-unesco/29135624.html https://www.vecernji.hr/vijesti/bokeljska-mornarica-za-spor-je-najizglednije-odustajanje-unesco-a-1236975

https://montenegrina.net/fokus/petrovac-medunarodni-projekat-etno-lab/

https://www.rtvbudva.me/vijesti/zavrsen-medunarodni-projekat-etno-lab-/21063

https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=674487&datum=2018–12–08

http://www.politika.rs/sr/clanak/418227/Region/Gusle-zavadile-Srbiju-i-Crnu-Goru

https://pescanik.net/gusle-u-unesku/

Miloš Rašić
The Institute of Ethnography SASA, Belgrade, Serbia

The Search for Identity: An Anthropological Interpretation of Engaged Research in Paštrovići and the Use of the Concept of Intangible Cultural Heritage for Identity Political Purposes

Paštrovići is the name of a clan and of an ethnographic area of the Montenegrin coast stretching from Čanj to Bečići and from the Adriatic Sea to Crmnica. I visited this region twice, in 2017 and 2018, as part of the Etno Lab project, directed by the Bauo Society for Cultural Development from the town of Petrovac by the Sea, with funds and other forms of assistance provided by the Municipality of Budva, the Ministry of Culture of Montenegro, and several local families. The purpose of the stay in Petrovac was engaged field research with the aim of exploring the "traditions" and cultural heritage of Paštrovići, with the intention of mapping potential elements for inscription on the list of Montenegrin intangible cultural heritage. In this paper, I start from the hypothesis that the organization of Etno Lab, the directing of research and, finally, the search for identity markers with a view to having them recognized as important and inscribed on relevant lists by the national state, are precisely a form of reflection of the socio-political identity turmoil which is primarily occurring at the political level in the nation state of Montenegro and then spilling over into social reality, where it assumes various forms. Thus, the paper is divided into four sections: a brief overview of socio-political changes in Montenegro; a discussion of the methodological procedures used in our research and their inadequacies; an anthropological interpretation of the concept and a search for elements of intangible cultural heritage in relation to the identity political uses of the given phenomena.

Key words: Paštrovići, intangible cultural heritage, identity politics, engaged research, Montenegro

Quête d'identité: l'interprétation anthropologique de l'étude engagée à Paštrovići et l'utilisation du concept de l'héritage culturel immatériel à des fins politico-identitaires

Paštrovići sont une tribu et une localité ethnographique sur la côte monténégrine qui s'étend de Čanj jusqu'à Bečići et entre l'Adriatique et Crmnica. J'ai séjourné deux fois sur ce territoire, en 2017 et 2018, et cela dans le cadre du projet „Etno Lab", dont le porteur est l'Association pour le développement culturel „Bauo" de Petrovac sur mer, grâce au soutien financier et à d'autres formes de soutien de la municipalité de Budva, du Ministère de la culture du Monténégro et de quelques-unes des familles locales. L'objectif des séjours à Petrovac était

d’engager des recherches de terrain, afin d’explorer la „tradition“ et l’héritage culturel des Paštrovići, avec l’intention de mapper les éléments potentiels destinés à être inscrits sur la liste de l’héritage culturel immatériel du Monténégro. Dans mon article je pars de l’hypothèse que l’organisation Etno Lab, l’orientation de la recherche et, enfin, la quête des marqueurs d’identité que l’on désire voir reconnus et inscrits sur les listes appropriées comme importants par l’état national, sont justement une forme de reflet des agitations sociopolitiques et identitaires principalement dans la sphère politique de l’état national du Monténégro, puis plus tard descendent aussi dans la réalité sociale, où ils prennent des formes variées. Par conséquent, l’article est divisé en quatre parties: un bref aperçu des changements sociopolitiques au Monténégro; l’analyse des procédés méthodologiques utilisés et de leur insuffisance au cours de nos recherches; l’interprétation anthropologique du concept et de ma quête des éléments de l’héritage culturel immatériel par rapport à des usages politico-identitaires des phénomènes donnés.

Mots clés: Paštrovići, héritage culturel immatériel, politiques de l’identité, recherches engagées, Monténégro

Primljeno / Received: 19.01.2021
Prihvaćeno / Accepted: 15.02.2021